

Усенко Олена Володимирівна –
старший науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру з
проблем боротьби з організованою
злочинністю

Світові тенденції контрабандних операцій об'єктів культурної спадщини

Висвітлюються питання боротьби з контрабандними операціями об'єктів культурної спадщини. Розглянуто перелік культурних цінностей по категоріях та їх окремі групи. Запропоновано ряд заходів, що направлені на підвищення рівня якості боротьби з контрабандою культурними цінностями.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними змінами у всіх галузях господарства, що, у свою чергу, потребує певних змін у сфері державного управління. Своєчасне вирішення питань щодо удосконалення управління культурною діяльністю є головною метою у боротьбі зі злочинами у сфері охорони культурної спадщини в Україні.

Зауважимо, що охорона, збереження та захист культурної спадщини – відіграє важливу роль у проведенні реформ у країні, розвитку суспільних відносин, а також впливає на представників влади та громадських організацій у питаннях щодо забезпечення захисту історичних та культурних цінностей.

Разом з тим, питання боротьби з організованою злочинністю, що діє у сфері протиправної торгівлі культурним надбанням минулих поколінь, сьогодні набули міжнародного характеру та вийшли на національний рівень багатьох країн світу. Не є виключенням і Україна.

Розкрадання культурних цінностей, їх нелегальний вивіз, насамперед із країн з перехідною економікою, контрабандна торгівля творами мистецтва перетворилися у сучасних умовах у високорентабельну діяльність міжнародного характеру.

Крадіжки художніх та історичних цінностей з музеїв та картинних галерей, із соборів та приватних колекцій стали типовими для нашого часу. У країнах, що розвиваються, розкрадання картин та інших творів мистецтва набуває з кожним роком все більших масштабів. За даними Інтерполу, число таких крадіжок у ряді країн доходить до 10 % усіх крадіжок за рік.

Головна причина масових розкрадань творів мистецтва полягає в тому, що в умовах світової глобалізації твори мистецтва, культурні й історичні цінності стали “твердою валютою”. Їх вартість в умовах повзучої інфляції, фінансових потрясінь, економічних спадів та падіння цін на фондових і товарних біржах – різко зростає. Світові експерти свідчать, що в середньому за 15–20 років вартість картин художників епохи ренесансу підвищується майже на половину, а картин художників-імпресіоністів – відсотків на 25-30 [1, с. 85].

Фінансові магнати прагнуть за будь-яку ціну отримати шедеври у свої колекції. Мова йде не про колекції аматорів мистецтва, а про надійні капіталовкладення, що нерідко обчислюються багатомільйонними сумами у вільно конвертованій валюті. Свої багатства власники приховують, немов у підземній схованці, у металевих сейфах та контейнерах із електронними пристроями.

Оскільки попит визначає пропозицію, кримінальний бізнес на мистецтві набув наприкінці ХХ століття організованих форм та небаченого раніше розмаху. Особливо багато культурних багатств, насамперед, археологічних пам'ятників, було вивезено з країн Азії, Африки та Латинської Америки. Такі держави як Індія, Іран,

Перу, Туніс найбільше піклуються щодо протидії розгарбуванню цінностей, які знайдені при археологічних розкопках. Проте, більшість викрадених археологічних цінностей було нелегально вивезено з цих країн за кордон. У переважній більшості випадків викрадені цінності вивозяться до Сполучених Штатів Америки.

У країнах, що розвиваються небаченого розмаху набула контрабанда творами самобутнього африканського мистецтва. Тисячі речей вивозяться з Африки потім з'являються на аукціонах Парижа, Лондона, Брюсселя та Нью-Йорка, збагачуючи при цьому кримінальних елементів, які задіяні у ланцюжку купівлі-продажу крадених творів мистецтва.

Розкрадання античних цінностей стало досить поширеним явищем у Туреччині, Греції, Італії, арабських країнах Середнього Сходу, а також в Ірані. Щоб переконатися у тому, що значна частина цінностей стародавності, що експонується, прибула саме з цих країн, досить завітати до музеїв країн Європи і США. У середині ХХ століття предмети, що були знайдені при розкопках, які здійснювали іноземні археологи (зокрема, у країнах Середнього Сходу), відправлялися у країни, громадянами яких були ці археологи. З часом, міжнародне законодавство було спрямоване на збереження національного культурного надбання, і, як наслідок, припинило цю протиправну практику. Іноземним археологам було надано лише право знімати копії, робити фотографії, обмірювання тощо. Відтоді, стрімкими темпами бере свій початок контрабанда цінностей. Предмети мистецтва стали активно вивозитися із країн, де вони були знайдені у країни, де на них був стабільний попит. Контрабанда культурних цінностей за останні кілька десятиліть почала перетворюватися у справжню професію [2, с. 67–68].

Суттєве зростання обсягу незаконного вивозу, масових розкрадань культурних цінностей із країн, що розвиваються, надало останнім право порушити питання перед міжнародними організаціями про запровадження заходів щодо припинення такої практики та повернення вивезених цінностей.

Як свідчать статистичні дані, більшість крадіжок здійснюється у громадських місцях (церкви, музеї тощо), які недостатньо охороняються та незабезпечені технічними приладами захисту від крадіжок. Нелегальне переміщення творів, як правило, здійснюється через великі міста, морські та аеропорти. Найпоширенішими способами незаконного переміщення культурних цінностей є: а) авіа (66,4 %); б) авто (16,98 %); в) залізниця (9,53 %); г) пішки (1,58 %); д) судно (0,93 %); е) інше (4,58 %). Викрадені предмети, у своїй переважній більшості, виявляються у торговців творами мистецтва, антикварів тощо. Так, найбільш розповсюдженими місцями приховування та виявлення контрабанди культурних цінностей є: а) багаж (61,32 %); б) особисті речі (15,69 %); в) транспорт (7,52 %); г) пошта (6,81 %); д) на особі (1,29 %); е) вантаж (1,0 %); ж) інше (6,37 %) [3].

Основною консолідуючою міжнародною організацією, що здійснює об'єднання зусиль країн світу у цій сфері є ЮНЕСКО [1] [4, т 4, 720 с.]. Слід наголосити, що одними з основних покупців викраденої культурної спадщини є музеї, і саме вони відіграють основну роль у боротьбі з цим видом “чорного” бізнесу. У квітні 1970 року група експертів, до складу якої входили десять директорів музеїв, розробила “етичні правила придбання” експонатів, більш відомі як “Етичний кодекс ІКОМ”. У кодексі занормовано, що музеї, інші установи та колекціонери повинні при придбанні культурних цінностей діяти сумлінно і “намагатися, як це можливо, не купувати ні безпосередньо, ні опосередковано будь-який об'єкт, відносно якого можуть виникнути підозри щодо відсутності необхідної документації або за іншими підставами, що він незаконно вивезений із країни свого походження”. Кодекс містить ряд рекомендацій, спрямованих на попередження незаконної торгівлі творами мистецтва, але він не носить обов'язкового характеру. Журнал “Новини ІКОМ” публікує докладні відомості про викрадені цінності та адреси, куди їх слід повернути у випадку виявлення.

Починаючи з 1978 року міжнародними нормами права про охорону рухомих культурних цінностей було вказано на необхідність поліпшення умов збереження цінностей, посилення боротьби з крадіжками та актами вандалізму.

На сьогодні у розвинених країнах ці заходи здійснюються у повному обсязі. Правоохоронні організації понад ста країн світу здійснюють обмін даними щодо зниклих творів мистецтва. Виходить міжнародний довідник викрадених культурних цінностей. Періодично видається “Офіційний міжнародний перелік викрадених картин та творів мистецтва”. Для охорони музеїв та експонатів на виставках застосовуються найновітніші технічні засоби.

У національних законодавствах більшості країн світу існують обмеження на вивіз культурних цінностей. Проте у деяких країнах такі обмеження, нажаль, відсутні. В одних країнах, наприклад в Англії, існує порядок видачі ліцензій на вивіз предметів визначеної давнини і певної вартості після проведення відповідного контрольного огляду експертом-мистецтвознавцем. В інших, наприклад у Мексиці та Аргентині, накладена заборона на вивіз конкретних категорій культурних цінностей.

У законах ряду країн передбачається тимчасовий вільний вивіз культурних цінностей з метою експонування на виставках за кордоном чи обміном (Колумбія, Марокко, Пакистан), вивіз дублетів предметів, що є в національних музеях (Гватемала), вивіз визначених цінностей, у деяких інших випадках (Ліван, Лівія).

У ряді країн допускається вільний вивіз творів мистецтва, автори яких живі (Румунія) чи померли не більше ніж 20 років тому (Австрія) чи не більше 50 років тому (Бельгія). За законами Бельгії можна також вивозити з країни культурні цінності, які створені за останні 100 років, а по французьких законах – створені після 1920 року.

Особливістю законодавства Італії є вільний реекспорт предметів протягом п'яти років після їх ввозу, що нерідко використовується для шахрайських операцій із цінностями шляхом першого ввозу підробок і наступного вивозу з Італії оригіналів на нібито законних підставах. Положення про вільний реекспорт протягом певного терміну є у законодавствах Іспанії та Бельгії.

Одним із засобів боротьби з незаконним вивозом культурних цінностей могла б стати заборона країнами-експортерами їх ввозу або ж встановлення обмежень та контролю такого ввозу. На відміну від регулювання експорту в законодавствах деяких країн, відсутні правила, що регулюють порядок ввезення культурних цінностей і це сприяє затримці цінностей, незаконно вивезених з інших країн.

Таким чином, для цивілізованих країн характерна відсутність юридичних обмежень при ввезенні творів мистецтва. Ввіз в одну країну творів мистецтва, нелегально вивезених з іншої країни, не розглядається як протиправний. Саме у цьому є одна із основних перешкод у боротьбі з розкраданням національного культурного надбання.

В умовах, коли закони охороняють інтереси вільної торгівлі антикварними цінностями, а не справжніх власників культурних цінностей, домогтися повернення цінностей у країну, звідки вони були незаконно вивезені, досить складно.

Слід підкреслити, що ефективність технічних та економічних заходів щодо охорони культурної спадщини, судових витрат на повернення викраденого – все це суттєво обмежується соціальними умовами процесу глобалізації. Саме такі умови породжують організовану транснаціональну злочинність та створюють живильне середовище для розкрадань творів мистецтва, контрабанди та підпільної торгівлі культурними цінностями, що, в остаточному випадку, завдає серйозної шкоди культурному надбанню народів світу.

Зауважимо, що світова практика поділяє перелік культурних цінностей на одинадцять категорій. До першої відносяться рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та предмети, що становлять інтерес для палеонтології. До другої – цінності, що стосуються історії, включаючи історію науки і техніки,

військову та соціальну історію, а також цінності, що пов'язані з життям видатних національних діячів, мислителів, вчених і артистів, а також з великими національними подіями. До третьої категорії віднесені “археологічні знахідки (включаючи звичайні та таємні) та археологічні відкриття”. До четвертої – складові частини розчленованих художніх та історичних пам'ятників і археологічних місць. Включення цих категорій у перелік цінностей має особливе значення для країн Близького Сходу, Азії, Латинської Америки, культурні цінності яких піддаються систематичному розкраданню та стають предметами контрабандного вивозу. У п'яту категорію входять стародавні предмети більш ніж 100-літньої давнини: написи, карбовані монети та печатки. У шосту входять етнографічні матеріали. Особливий інтерес становить сьома категорія – художні цінності. Сюди входять картини та малюнки ручної роботи на будь-якій основі і з будь-яких матеріалів (за винятком креслень і промислових виробів, прикрашених від руки), оригінальні твори скульптурного мистецтва з будь-яких матеріалів, оригінальні гравюри, естампи і літографії, оригінальні художні добірки і монтажі з будь-яких матеріалів. До восьмої категорії віднесені рідкісні рукописи та інкунабули, стародавні книги, документи та видання, що представляють особливий інтерес (історичний, художній, науковий, літературний тощо), або окремо в колекціях. До дев'ятого – поштові та податкові марки, окремо або в колекціях. У десяту категорію ввійшли архіви, включаючи фоно-, фото- та кіноархіви, а в одинадцятую – меблі більш ніж 100-літньої давнини та стародавні музичні інструменти.

Відповідно до міжнародного законодавства, що регулює відносини у сфері охорони та збереження історичного надбання, культурна спадщина кожної держави включає ряд груп таких цінностей. До першої з них відносяться “культурні цінності, що створені окремими особами або колективами осіб, які є громадянами даної держави, і культурні цінності, що мають важливе значення для даної держави та створені на території цієї держави іноземними громадянами або особами без громадянства, які проживають на території даної держави”. До другої групи віднесені культурні цінності, що виявлені на національній території. У третю групу входять “культурні цінності, що придбані археологічними, етнологічними та природничонауковими експедиціями за згодою влади країни, звідки походять ці цінності”.

Четверту групу становлять культурні цінності, що придбані у результаті добровільних обмінів. І, нарешті, п'яту – культурні цінності, які отримані як дарунок чи законно придбані за згодою влади країни, звідки вони походять. Визначення останніх трьох груп має істотне значення для країн, що розвиваються.

Вивчаючи та порівнюючи світовий досвід щодо захисту та збереження культурної спадщини, під останньою розуміємо – всі рухомі та нерухомі цінності, що є проявом чи свідченням творчості індивіду або еволюції природи та, які мають цінність з археологічної, наукової, історичної, літературної, художньої або ж технічної точок зору.

Насамкінець слід запропонувати окремі заходи, які, на нашу думку, будуть сприяти підвищенню рівня якості боротьби з контрабандними операціями об'єктів культурної спадщини:

– створити Національну службу охорони культурних цінностей, до функцій якої віднести: а) сприяння розробці проектів законодавчих та інших актів по охороні культурної спадщини; б) встановлення “для зацікавлених осіб (зберігачів, колекціонерів, антикварів тощо)” правил, що відповідають “етичним правилам придбання”; в) сприяння створенню та розвитку музеїв, бібліотек, архівів, майстерень та інших установ, покликаних популяризувати культурні цінності; г) організація належного контролю за археологічними розкопками; д) забезпечення збереження певних культурних цінностей на своєму місці та охорона деяких районів, що “законсервовані” для майбутніх археологічних розкопок;

- складання та постійне оновлення на базі національного охоронного реєстру переліку (державного опису) важливих культурних цінностей як державних, так і приватних, можливий вивіз яких означав би значне збідніння національної культурної спадщини;
- регламентувати порядок ввезення, вивезення та передачі права власності на об'єкти культурної спадщини;
- реституція культурних цінностей^[2] [4, т 5];
- розвивати національне законодавство у частині, що стосується охорони культурної спадщини;
- активно здійснювати міжнародне співробітництво у сфері охорони культурних цінностей.

Список використаних джерел

1. *Культурные права и проблемы, связанные с их признанием*: Сб. очерков, посвященных 50-й годовщине принятия Всеобщей декларации прав человека. – М. Из-во ЮНЕСКО и др. – 2003. – 307 с.
2. *Богуславський М.М.* Международна охрана культурных ценностей. // Международные отношения.: М., 1979. – 192 с.
3. *Аналітична довідка* Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю “Щодо організаційно-правових проблем захисту культурної спадщини від злочинних посягань та шляхи їх вирішення” за 2006 рік.
4. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр.енцикл., Т. 4, 5. – 1998 – 720 с.

The article is devoted to the questions of combating illicit operations of cultural heritage objects. The author examines the list of cultural values on categories and their groups. Several measures of improvement of quality level of struggle with cultural values smuggling are proposed.

© О.В. Усенко, 2007

^[1] *Примітка*: ЮНЕСКО – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – міжнародна і міжурядова організація, утворена 16 листопада 1945 року Лондонською конференцією міністрів освіти союзних держав. Її учасники підписали установчий акт – Статут ЮНЕСКО, який набув чинності 4 листопада 1946 року. Взаємодія держав-учасниць з ЮНЕСКО здійснюється через: 1) постійні представництва при ЮНЕСКО, які мають статус дипломатичних установ; 2) національні комісії у справах ЮНЕСКО (в усіх державах-учасниках). ЮНЕСКО відкрита для держав – членів ООН. Налічує 188 членів і 5 асоційованих членів. Україна вступила до ЮНЕСКО 12 травня 1954 року. Місцеперебування штаб-квартири ЮНЕСКО – м. Париж (Франція) [4, с. 304–305].

^[2] *Примітка*: Реституція культурних цінностей – у міжнародному праві особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави. Щодо культурних цінностей застосовуються загальні правила реституції. Норми звичаєвого міжнародного права про реституцію майна вже склалися до Першої світової війни 1914-1918 років. Загальні правила реституції знайшли своє відображення у Версальсько-Вашингтонській системі мирних договорів з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною 1919-1921 років.

В Україні під час Другої світової війни 1939-1945 років було розграбовано 151 музей, знищено або вивезено на Захід близько 300 тис. експонатів, 51 млн. книжок, 46 млн. архівних справ. Реституція культурних цінностей донині залишається однією з найскладніших і невирішених проблем у міжнародному співтоваристві. Так, 14 лютого 1992 року глави країн СНД підписали у м. Мінську (Білорусь) Угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження. Однак, парламент Російської Федерації не ратифікував Угоду, і її реалізацію не розпочато. Реституція – проблема, що зафіксована і в ст. 54 Конституції України, а саме: “держава вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами” [5, с. 298].